

Liturgia online – <http://www.liturgia.hu>

Szerző Guzsik Tamás

Cím Westwerk, nyugati kórus, nyugati karzat

Megjelenés Architectura Hungariae 2 (2000) 2. sz.

Tárgyszavak liturgikus építészet, liturgiátörténet, kórus

AH II/2 2002

DR. GUZSIK TAMÁS

WESTWERK, NYUGATI KÓRUS, NYUGATI KARZAT

A keresztény templomok vizsgálatánál a leggyakrabban a szorosan vett liturgikus tér, a szentély kialakításával szoktunk foglalkozni. A funkcionális különbözőségekből adódó apszis-formák alkalmasak tipológiai csoportosításra, esetenként az ott végzett egykori liturgia rekonstrukciójára. Ez az elemzési módszer annyiban jogos, hogy a keresztény templomokban a leggyakrabban végzett szertartás az Utolsó Vacsora emlékezete, a mise, melynek építészeti kerete, kiszolgáló tere a szentély. Jóval kevesebb figyelmet fordítunk a templom nyugati felének térképezésére, térkapcsolataira, holott ez is a liturgikus tér szerves része, s bizonyos szertartások színhelye lehet. A templomtengely kijelölése, az ún. keletelés, annak bonyolult szimbolikája egy külön tanulmány tárgyát képezné, így most csak az alapszimbólumra utalunk: a keleti (és a déli) oldal a "fény oldala" az életet, a feltámadást, általában a jót jelképezi, míg a nyugati (és északi) a "sötétség oldala", mely a halál, a bűn, és általában a rossz kifejezője. Több esetben éppen ez a megfontolás vezetett a nyugat-oldali szertartási helyszínhez. S itt ugyanúgy a megfelelő építészeti keretet ki kellett alakítani, mint a kelet-oldali apszisnál: vagy magán a templomon belül, vagy a templom nyugati oldalánál lévő önálló épületben.

A nyugati templomtérhez kötődő szertartások egy része már a keresztény liturgiák legkorábbi rétegében megtalálható. Az ősegyházban általános volt a *katechumenátus*, azaz a keresztelésre felkészítő idő, mely 2-3 év is lehetett. Ezalatt a hittanulók különböző fokozatok szerint tettek tanúbizonyságot felkészültségükről, s ennek alapján fokozatosan vehettek részt a közösség teljes istentiszteletén. Az új jelentkezők (*flentes*) csak a templomon kívül, a bejárat közelében tartózkodhattak, míg a már az első vizsgán (*scrutinium*) túljutottak (audientes) beléphettek a templomba, helyük a hátsó részben, a kapu közelében volt. Az ismert háztemplomokban (Dura Europosz, Qirqbiza) és a korai szír (Nuriyeh, Rbé'ah, Kfer, Srir, stb., IV. sz.) és örmény (Tanahat, Dvin, Karnut, Garni, IV-V. sz.) templomoknál a templomtér hosszoldalához csatlakozó külső tornác szolgált a katechumenek tartózkodási helyéül. A hittanulók intézménye igazán Rómában virágzott a IV-V. században: a nagy bazilikák nyugati

felében esetenként kettős előcsarnok épült (exo- és endonarthex), külön helyet biztosítva a két "osztály" tagjainak. Ugyancsak Rómában vált általánossá a nyilvános vezeklés intézménye a IV. századtól. A főbenjáró bűnökért a püspök által kirótt vezeklés Húsvét előtt 40 nappal, az ú.n. Hamvazószerdán kezdődött, amikor a vezeklőket hamuval megszórva a diakónus kivezette a templomból az előcsarnokba. A bőjt ideje alatt itt tartózkodtak, s csak Nagycsütörtökön fogadták vissza őket a gyülekezetbe. A szertartás szintén itt, a nyugati előcsarnokban folyt, míg a diakónus égő gyertyával visszavezette őket a szentély elé. A feloldozási liturgia legkorábbi szövege már a 430. k. keletkezett *Sacramentarium Gelasianum*-ban megtalálható. A további századokban keleten és nyugaton egyaránt építettek előcsarnokot a templomokhoz, függetlenül attól, hogy az eredeti funkciók részben megszűntek, részben módosultak. A bizánci szertartásrendben, a szerzetesi templomoknál a X. századtól új szerepet kapott az előcsarnok. A véglegesedett és terjedelmessé vált szerzetesi zsolozsmát, az imaórákat nem a templomban végezték, hanem erre a célra egy külön nagyméretű nyugati csarnokot hoztak létre (*lité*). Az építések időrendjét figyelembe véve az arche-típus az athoszi Megiszté Lavra nyugati csarnoka (963), az elterjedés a XI-XII. századra tehető (Megara, Daphni, Sztirisz, Khiosz, stb.). A bizánci szerzetesi szokás elterjedéseként az örmény kolostori templomokhoz is építettek hatalmas előcsarnokot (*gavit*) a X. századtól (Szanahin, Haghbat, Geghard, Haghardzin, stb.). Nyugaton is a szerzetesi intézményekkel van kapcsolatban az előcsarnok továbbfejlődése, de az előbbiektől eltérő módon. A többnyire a bencés szerzetesek által vezetett zarándoktemplomok főbejáratához építettek nagyméretű előteret (*paradisum, galilea*). Eredetileg a laikus szerzetesek helye volt az imaórák alatt (pl. Cluny II., 955-től, Paulinzella, 1102., Hirsau, 1082., stb.), a zarándok-funkció kiteljesedése során vált a templomba bejutni szándékozók várakozási, felkészülési helyévé (Tournus, 950-től, Cluny III., 1088., St. Benoit-sur-Loire, 1060-tól, stb.).

A nyugati oldalhoz kötődő másik fontos funkció a *keresztelés*. Már az apostoli liturgiák első építészeti tereinél, a háztemplomoknál is igazolható, hogy a keresztelőtér, a *baptisterium* az épület nyugati felében volt. A nyugati fejlődés során - elsősorban Itáliában - a baptisterium külön épületté vált a templom tengelyében, tőle nyugatra (Firenze, Pisa, Parma). Korai és egyedi példa Torcello (639-től), ahol a baptisterium egybeépült a bazilikával, mintegy annak nyugati súlypontját kijelölve. Hasonló elrendezés a korai egyiptomi ókeresztény építészetre jellemző (Abu Menasz, 395-408., At-Mankabard, VII. sz.). A bizánci liturgikus tereknél szokásos, hogy a nyugati előcsarnokhoz délről csatlakozik a keresztelőkápolna, s a megkereszteltet a nyugati előcsarnokon keresztül vezetik be a templomba (Szunion, Szalona, Nikopolisz, stb., V-VI. sz.). E hagyomány folytatásának tekinthető, hogy ahol nem épült külön baptisterium, ott a keresztelőtér a nyugati előtérben helyezték el.

Ideológiailag rokon funkció a *temetés* ill. a *halotti szertartás*: a keresztségben a jelölt meghal a bűnnek és újjászületik az életre, a halálban a testi halált váltja fel az örök élet, a feltámadás. A katakombai liturgiában szokás volt, hogy a keresztelést a

vértanúk sírja mellett végezték, ennek gyakorlatát 578-ban szüntették meg. Mind a középkori sírok feltárása, mind az írott források bizonyítják, hogy a temetés is a keletelés szabálya szerint történt. Guillaume Durand (1230-1269) írta: *"Miatán a fejet nyugat felé helyezték el, a lábat kelet felé irányítják, amely helyzetben a halott mintegy maga mondja és helyesli, hogy kész arra, hogy a halálból a föltámadásba, a világból az örökkévalóságba siessen."* (Dölger: Sol Salutis. Münster i.W. 1925. 136. p.). A VII-VIII. századtól nyugaton kialakult az a gyakorlat, hogy a papokat, szerzeteseket a templom hajójában vagy a szentélyben (tehát a keleti részben) temették el, míg a világi jótevők (alapítók, donátorok) sírja a nyugati részbe került. Mind az élők, mind a holtak világában cezurát húztak a "megszentelt szféra" (klerikusok) és a "bűnös szféra" (világiak) között, utóbbiak a templom "rossz" oldalán kaptak helyet. E téren változást csak a késő-középkor polgárosodó világa hozott, amikor a gazdag polgárok - a papokkal egyenrangúan - a szentélyben kaptak stallumot, majd sírhelyet (csarnokszentély). Addig azonban a nyugati templomrészben kellett nekik kiemelt helyet és sírhelyet biztosítani. A preromanika és a korai romanika szakrális építészetében létrejött egy olyan térforma, melyet ebbe a funkcióba is be lehetett vonni: ez volt a Westwerk.

A VII-VIII. századi nyugati, ú.n. *gallikán liturgiákban* jellegzetesen keveredett a római tanultságú térítő szerzetesek "rómavárosi liturgiája" a népvándorlás-kori, még pogány népek helyi szokásaival, s a kereskedelem révén a nyugati területre került keleti (bizánci, szír, örmény, stb.) diaszporák liturgikus hagyományaival. Dél-Európában (Ravenna környéke, Veneto, Lombardia, Hispánia) jelentős szerepet játszott a IV-V. században ariánus hitre tért gótok - a rómainál némiképpen eltérő - szertartásrendje. A Brit szigetek első térítői viszont jelentős észak-afrikai kapcsolatokkal rendelkeztek, liturgiájuk szintén jelentősen különbözött a rómvárositól. Mindezek a hatások hozták létre azt a sokarcú, hibrid liturgikus alakulatot, melyet gyűjtőnéven gallikán liturgiáknak nevezünk. Területenként különböznek (mozarab rítus Hispániában, ambrozián liturgia Milánó környékén, ó-gall, ó-ír, stb. liturgiák), de közös jellemzőjük a keleti elemek átvétele, a lírai hangvétellű himnuszok és magánimádságok a szertartási szövegekben, az "ábrázoló szimbólumok" alkalmazása a liturgia külsőségeiben és a templomépítésben. A legtöbb gallikán elemet a nagyheti szertartások őrizték meg az időközben egységesedő nyugati liturgiában - egészen a legutóbbi időkig. Jézus szenvedése, kereszthalála és feltámadása, azaz a húsvéti ünnepkör fő mondanivalója szinte kínálta az alkalmat a szertartások "dramatizálására", az ábrázoló szimbólumok széleskörű alkalmazására. A húsvéti szertartások egyik színhelye így a templom nyugati része ("halál-oldal") lett, s e célra önálló térrész alakult ki, a Westwerk. Virágvasárnapon, Jézus jeruzsálemi bevonulásának az emlékére pálmát (barkát) szenteltek ebben a térben, innen indult a körmenet, majd visszatérve ezen a kapun "kopogtatott" a diakónus, majd a körmenet bevonult a keleti szentélybe (Zsolt.24,7-8.). Hasonló az örmény egyház virágvasárnapi szertartása. Nagycsütörtökön a főoltár terében őrzött Oltáriszentséget elviszik egy külön kápolnába (*pasztophorion*), s ott

őrzik a nagyszombati feltámadási szertartásig ("Jézus elrejtőzött a szemük előtt" - Lk.4,30.). A szentségőrzés színhelye szintén a nyugati épületrészben volt, rendszerint az emeleten. Nagypénteken a Passio-olvasás esetenként dramatizált változatban történt a Westwerk emeleti tereiben, majd a "keresztódolat" szertartásában (*Ecce lignum crucis...*) magát a keresztre feszítést jelenítették meg, végül a "sírbatétel" helyszíne, az *úrkoporsó* szintén itt kapott helyet. Nagyszombaton a tűzszentelés részben római hagyományú (*lucernarium*), részben ősi germán szokás (*Ostara és Balduin istenek máglyája*), részben az ír szerzetesek 590-től bevezetett helyi liturgikus elem: a tüzet a templom nyugati kapujánál gyújtották, majd innen vitték a fényt a templom keleti felébe. A Nagycsütörtökön eltett Oltáriszentséget a feltámadási szertartás során vitték vissza az eredeti helyére, a főoltár terébe. Az *úrkoporsó*hoz kapcsolódott a később önálló szertartássá vált feltámadási körmenet is, amely szintén a nyugati térrészből indult. A nagypénteki és nagyszombati, a nyugati térrészben végzett szertartás máig él a bizánci liturgiában: Nagypénteken a templom nyugati részében egy szentsír-oltárt (*epitáphion*) állítanak, ide viszik el körmenetben az evangéliumos könyvet, itt végzik Nagyszombaton Sz. Vazul liturgiáját, végül Húsvét éjjel innen indul a feltámadási körmenet.

A bonyolult, és keleti elemekkel tarkított gallikán húsvéti szertartás tehát egy összetett teret igényelt a templom nyugati felében. Az építészeti kialakításban bizonyára előképként szolgált az ókeresztény bazilikák előcsarnoka is, de eredeti formájában alkalmatlan volt erre az új funkcióra. Ugyanakkor az "ábrázoló jelképek" teljességéhez az is hozzátartozott, hogy az adott templom húsvéti eseményeinek színhelye valahogyan utaljon az eredeti helyszínre is. Ez is közrejátszott abban, hogy a középkor folyamán a legtöbbször másolt épület a jeruzsálemi Szent Sír templom, annak centrális-körüljárós *anasztaszisz* tere volt. Több egykorú forrás beszámol arról, hogy az építető elküldte a megbízottját Jeruzsálembe a Szentsír méreteinek és formájának lemásolására (pl. Cambrai-ból Lietbert püspök 1060 körül, Meinwerk paderborni püspök 1160 körül, Péter remete Liége környékéről, 1096., stb.). A Karoling-kortól kezdve a IX-X. század során sorra épültek az önálló Szentsír-kápolnák, vagy a templom nyugati végéhez csatoltak egy centrális, toronyszerű, többszintes épületrészt. A német elnevezés, a "Westwerk" (= nyugati mű) a fordításokban nem adja vissza jól a térforma lényegét és jellegét, ezért a szakirodalomban legtöbbször fordítás nélkül a német elnevezést használják. Az elterjedésben egy további jelképi áttétel is szerepet játszott: Nagy Károly császár aacheni palotatemploma (790-806) önmagában is a jeruzsálemi anasztaszisz-teret kívánta jelképezni és másolni. A Westwerk-ek egy részénél a közvetett, jeruzsálemi analógia mellett közvetlen utalás is van a karoling központ, Aachen térformájára (pl. Essen, Münster, X-XI. sz., Dijon, Saint-Bénigne, 1001-1018., stb.). A kétféle jelképi tartalom összekapcsolásában annak van szerepe, hogy a Westwerk egyben a templom kegyúri családjának a magánkápolnája és temetőhelye is volt. Aachenben máig áll a templom karzatának nyugati oldalán Nagy Károly császári trónja, az uralkodó innen részt vehetett a templomban folyó istentiszteleten anélkül, hogy

kiváltságos elkülönülését feladta volna. A Westwerk továbbélésének egyik formája, a nyugati (kegyúri) karzat ezt a funkciót őrizte meg. Azt már kevesebben szokták megfigyelni és megemlíteni, hogy az aacheni trónus mögött áll egy oltár, amely viszont az említett húsvéti szertartásoknál játszik szerepet (*repositiós oltár*).

Nagyobb szerzetesi templomokban az aacheni példától független Westwerk-kialakítás vált általánossá. Mintegy a keleti keresztházat és négyezeti tornyot tükrözve a nyugati oldalon is egy keresztház-szerű, középtornyos, lépcsőtornyokkal közrefogott többszintes építményt emeltek (pl. Centula, S. Riquier apátság, 790-799., Corvey, apátság, 855-885., Limburg a.d. Hardt, káptalani templom, 1025-1042., Quedlinburg, St. Servatius káptalani templom, 1070. k., Paderborn, dóm, 1000. k., stb.). Valamennyi példánál a földszint egy többhajós csarnok, melyben sírhelyek vannak és halotti szertartásokat végeztek benne. Az emelet középrésze emelkedik ki toronyszerűen, itt van a húsvéti szertartások kápolnája és oltára. Ennek az emeleti kápolnának esetenként lehet külön nyugati karzata is a kegyúr számára (Centula, Corvey). Hispániában a karoling típusok nem terjedtek el, az itt végzett mozarab liturgia viszont szintén igényelte a nyugati önálló térrészt. Itt rendszerint a főhajó nyugati végében alakították ki a többszintes Westwerk-et az emeleti kápolnával (pl. Naranco, S. Miguel de Lillo, S. Cristina de Lena, Valdedios templomai, stb., IX-X. sz.). A templom nyugati oldalához kapcsolódó önálló szakrális tér nem volt ismeretlen a karoling-kor előtt sem. A nyugatról kapcsolódó baptisteriumokat már említettük akár Itáliában (Torcello), akár Egyiptomban (Abu Menasz). A halottkultusszal kapcsolatos ilyen térforma Rómában a SS. Marcellino e Pietro bazilika, melynek nyugati oldalához épült Sz. Ilona mauzóleuma (IV. sz. közepe). De az összetett rendeltetésű (halottkultusz, húsvéti szertartás, kegyúri funkció) nyugati építmény, a Westwerk jellegzetesen a gallikán liturgiák terméke.

Ellentmondásnak tűnik, hogy ez a gallikán forma éppen a karoling-korban teljesedett ki. Nagy Károly ugyanis a birodalmában a liturgiát is egységesíteni akarta, megszüntetve a gallikán rítusok sokféleségét. Már 785-ben elkérte a római, 600 körül keletkezett Sacramentarium Gregorianum-ot, melynek szertartásrendjét a birodalma területén egységesen be akarta vezetni. A sors iróniája, hogy a könyv ravennai közvetítéssel, átiratban jutott el Aachenbe, számos - Ravennában használatossá vált - keleti elemmel. Így a frank birodalomban élő gallikán hagyományok és a szintén gallikán elemekkel bővült római (ravennai) Sacramentarium "egymásra találtak" az egységesnek kikiáltott, de sokszínűségét megtartó *frank-római liturgiában*. A Verduni Szerződés (843) után felbomlott birodalom különböző részein más-más néven élt tovább ez a liturgia (fuzionált Gregorianum, lotharingiai rítus, rajnai miserend, stb.), s benne a gallikán elemek - egészen az 1215-ös Lateráni Zsinat liturgikus változtatásáig.

A Westwerk összetett terében a húsvéti szertartások kiszolgálása mellett (vagy ahhoz kapcsolódva) lényegében két funkció ötvöződött: egy effektív szakrális tér-funkció az

emeleti kápolna révén és a kegyúri funkció (alapító megkülönböztetett helye a templomban és halála után sírhelye a Westwerk földszintjén). Ennek megfelelően a karoling-kor után a Westwerk továbbfejlődésében két tendencia érvényesült. Az egyik fejlődési vonalon a térrész szakrális jellegét domborították ki, s a Westwerk emeleti kápolnájából önálló *nyugati szentély*, *nyugati kórus* alakult ki. Az átmenetet jól szemlélteti a fuldai kolostortemplom (791-810), vagy a csak tervrajz-szinten ismert Sankt-Galleni kolostor (IX. sz.). Mindkettőnél megfigyelhető, hogy a Westwerk emelt terének kápolnája már apszidiális záródást kapott, s megnyílt a templomhajó felé. Az ezredforduló nagy kulturális és művészeti központja, Hildesheim magáévá tette ezt az alapformát, s ezzel a német-római császárkori templomainak típusát teremtette meg. A hildesheimi Sz. Mihály templom (1010-1033) nyugati szentélye megőrizte a Westwerk kétszintes tagolását, az alsó részen körüljárós altemplommal, míg fölötté a Westwerk kápolna-tere önálló apszissá vált. Formai továbbéléséért ezt a megoldást alkalmazták a XII-XIII. század nagy császári építkezéseinél (Mainz, Worms, Bamberg, Naumburg, stb.) épp úgy, mint nagyobb szerzetesi templomoknál (Maria-Laach, Drübeck, Knechtsteden, stb.). Érdekes módon nyugati szentélyek még akkor épültek, amikor a liturgia már nem igényelte a Westwerk használatát (Worms Sz. András-kórusa 1234-ben készült el - 20 évvel a Lateráni Zsinat liturgikus egységesítése után). Túl a hagyománytiszteleten és az egyszerű "divatjelenségen" ezeket a kései nyugati kórusokat csak a halotti istentisztelti funkcióval magyarázhatjuk. Ennek viszont távoli gyökerei és előzményei mutathatók ki. Az egyiptomi és a núbiai korai templomoknál gyakori, hogy nincs nyugati kapu, hanem a főhajó nyugati végében egy egyenes lezárású quasi-apszis alakul ki, a mellékhajók vonalában két melléktérrel (Kagerasz, Farasz, VI-VIII. sz., Szahaba, Abdallah-Nirqi, IX-X. sz.). Szahaba és Abdallah-Nirqi esetén az ásatás kimutatta, hogy ebben a nyugati térben sírhely vagy halotti oltár állt. Észak-Afrikában más kétapszisos ókeresztény templomok is ismertek, pl. Orléansville (Algéria, V. sz.), Sabrata (Líbia, 450 után), Leptis Magna (Líbia, 550. k.), stb. Ezeket azonban nem vonhatjuk be ebbe a vizsgálati körbe: valamennyi felsorolt templom korábbi, római épület (bazilika, fórum) átépítésével vált keresztény templommá, így a keleti-nyugati apszidiális bővület adottság volt, s nem a liturgia követelményéből született.

A Westwerk továbbélésének másik iránya bizonyos "elcsökevényesedés", amikor is a nyugati többszintes tér csupán a két toronyra és a köztük lévő karzatra zsugorodik. A *nyugati karzatot* szokták *kegyúri karzatnak* is nevezni, utalva arra, hogy ebben a fejlődési vonalban a nyugati építménynek elsősorban a kegyúri reprezentációval kapcsolatos szerepe domborodik ki. A nyugati kapu két toronyszerű építménnyel, pylonnal történő kiemelése a szír ókeresztény építészetben általános volt. A tornyok között a földszinten nyitott kapucsarnok volt (livan), az emeleti karzat is kifelé nyílt, a templomtérrel nem volt kapcsolatban (Turmanin, Qalb-Luzeh, 460-480. k.). A nők elkülönítésére szolgáló karzatok (emporium) a mellékhajók fölött húzódtak, ezek a templomtérbe nyíltak. A szír missziók nyomán az V. századtól elterjedt egy olyan templomtípus, ahol a kapu melletti két "torony" földszintje és a nyugati előcsarnok

már szerves egységet alkotott. Az így létrejövő hármastérrész ismét csak a halotti szertartásokkal hozható kapcsolatba (Egyiptomban El-Ghazali, Old-Dongola, Farasz, Qasr-Ibrim, Nuri, Tamit, Amalika, stb., VI-VIII.sz., Etiópiában Axum, Lalibela, Abba Libanosz, V-VI. sz., stb.). Az örmény templomokban (pl. Avan, Hripszime, Szisszavan, Targmancsazvank, stb.) a VII. századtól szintén az ereklyekultusszal és a halottkultusszal kapcsolatban építettek ilyen tércsoportokat (zsamatun). A nyugati karzatnak, empóriumnak a középkori, nyugati rítus szerinti templomokban külön funkciója nem volt, orgonakarzatként csak a középkor késői szakaszában használták őket. A kegyúri alapítású templomnál viszont alkalmasak voltak arra, hogy a Westwerk kegyúri funkcióját redukált formában tovább folytassák. A normandiai Jumiéges apátsági templomában (1030-1067) a felszenteléskor Hódító Vilmos elkülönített uralkodói helye a nyugati karzaton volt, s ez az elrendezés típusalkotóvá vált a későbbi kegyúri templomoknál. Szintén a Westwerk redukciójaként a karzaton, vagy ahhoz kapcsolódva kegyúri magánkápolna is volt. A templomon belüli ilyen elkülönítés kiteljesedve a vár- és palotakápolnáknál jelentkezik: a kétszintes templom alsó része a köznép, az emelete a kegyúri család helye, a két szint között csak egy aknaszerű nyílás van középen (pl. Schwarz-Rheindorf, püspöki kápolna, 1151., Mainz, érseki palotakápolna, 1130. k., Nürnberg, palotatemplom, 1220. k., stb.).

A magyar egyházszerkezés korában - a fennmaradt források szerint - többnyire az ú.n. "rajnai miserend" követték a székesegyházak és a monostorok legtöbbje. Furcsa módon az ismertetett kétszentélyes (vagy Westwerk-es) templomtípus nem terjedt el Magyarországon. Feltárásokból mindössze két helyen tudunk nyugati szentélyről, Pannonhalmán és Szermonostoránál (Pusztaszer) - utóbbi esetben a feltárást vezető Trogmayr Ottó régész közvetlen St.Gallen-i kapcsolatot feltételez. Zselicszentjakab korai (1061) nemzetségi monostoránál a nyugati oldalon sejthető egy Westwerk-re emlékeztető karzatos építmény, de erről hiteles rekonstrukció eddig nem készült. A későbbi, XIII. századi nemzetségi alapítású monostorok mindegyike nyugati, kegyúri karzattal épült. Több helyen kimutatható, hogy a karzaton önálló oltár is volt. A jáki bencés apátság templomában (1220. k.-1256.) a karzat mellvédjén, a kegyúri ülésekkel szemben egy konzolon állt a kis oltár, Zsámbékon (1220. k.-1258.) a déli torony emeleti helyisége volt a kápolna, a kegyúri karzat felől betekintő nyílással. Utóbbi esetben sajnos a folyó helyreállítás során ezt a tényt figyelmen kívül hagyták! A Westwerknek a halotti szertartásokkal kapcsolatos funkciója többször önálló, a monostortemplomtól nyugatra (vagy északra) álló centrális kápolna formájában valósult meg (Ják, Boldva, Zselicszentjakab Kisbény, stb.). A Westwerk kései és redukált változata maradt meg a felsőörsi társaskáptalani (prépostsági) templomban (1230. k.). A vaskos torony földszintjén a lépcsőtér alatt kegyúri sírfülke volt, a toronyemelet két helyiségből állt. Egyik része volt a kegyúri karzat, mely ívezettel nyílt a hajóba, míg a másik, zárt helyiségben szentségőrző fülke volt. Ez az elrendezés megfelel a Westwerk követelményeinek, csupán anakronisztikus: a liturgiát szabályozó Lateráni Zsinat után 15 évvel miért építettek egy 2-300 évvel korábbi liturgiának megfelelő teret? Szinte azonos szituáció van a csallóközi Csütörtök

(Stvrtok na Ostrove) egykori "fertility-káptalani" templomában (1250 körül épült ki a jelenlegi nyugati rész). Itt a kéttornyos nyugati oldal emelete, a karzatszint a hajó felé teljesen zárt volt, a hajóból felvezető lépcső emeleti kapuját 1976-ban sikerült feltárnunk. Az emelet egykori diszpozíciója itt is kápolna létére utal, sajnos a szentségőrző fülkét nem tudtuk azonosítani. A XIII. század során épült, nemzetségi alapítású parochiális egyházaknál viszonylag gyakran találkozunk olyan torony- ill. karzatkialakítással, mely az egykori Westwerk-funkciót idézi. Alsődörgicsén a hajószélességű toronytest emelete, Zobor-Darázspan (Drazovce) és Nagytoronyán (Velká Toron a) a karzat-rész a hajó felé teljesen zárt, csupán néhány ablakkal kapcsolódik a hajóhoz. Zalaszentmihályfán, Szőcén, Kustányban, Csarodán, Fényeslitkén, stb. a hajó terébe benyúló toronytest emelete jelent zárt egységet. Ezek a XIII. századi példák felvetik annak a lehetőségét, hogy a XIII. század elején (1215) foganatosított liturgikus egyszerűsítések a magyar gyakorlatban csak nagyobb késéssel valósultak meg, s egyes helyeken még a század közepén, sőt második felében is végezték a korábbi, karoling hagyományokra visszavezethető "rajnai" liturgiát.

Az összefoglaló végén kötelességemnek tartom fölidézni, hogy ebben a témában a magyar szakirodalomban először Entz Géza professzor közölt összefoglaló és elemző munkát (*Nyugati karzatok román kori építészetünkben. Művészettörténeti Értesítő 1959/2-3. 130-142. pp.*). Munkájának megállapításait jelen tanulmány (és szerzője) teljes egészében elfogadja és magáévá teszi. Továbbfejlesztésként a vizsgálatot kiterjesztettük a Westwerk, a nyugati kórus (szentély), a nyugati karzat és nyugati előcsarnok összefüggéseire, időben és térben tágabb előképeire, valamint a különböző liturgikus cselekményekben betöltött szerepére.

Guzsik Tamás